

ХУРАЛБАЙ ЧЕЙЗЕН

«Тываның төөгүзү» (Икыял, 1966 чыл) бир кезээк 201-202-дугаар арналарга бижип турган эзулар он эсеки чус чылда Маньжур династияга хамаарып турган Хемчиктай мурну чүгүнө чурттан чоран тыва аймактары Бубей ноин чагырып чоран. «1714-1715 чылдары соовда маньжурлар тыва аймактардан айымын турар апарган, чүе дээрде ол үеде джунгар хаан Цэван-Рагтан Хемде болган Хемчикте черлер джунгарларнын черлери чүе, джунгарларнын ол черлери дээр эгинди алып керек деп чугаа үлдүрүп келген. Онч ужурунда император Юнси бироттура утур чаа похол калган. Бубей 1717 чылда Алтайнын телениттерин — барын талакы тываарнын төрөл аймактарын тилээш өңкө саларын турган тыва поиннар чүе турган болуп Хурулмайын Хемчиктен Теске кер джунгарлардын Олда чырап Хурулмай Хемчикте дээр дээр келсе-да, ону Бубей баа катат Теске дээр экидилдиктен. Теске чырап Хурулмайнын шериги турган болуп Уугу-Хем биле Хемчикте кемерин каттыккан черин унуга турган джунгарларнын халлаашкынында Халга туртуу камгалаар ужураут турган.

Маньжурларнын албан-үдүрүлүш хоозураан, оонмоон шериг халлаашкынырыга таварышкан тывааларнын байдалы дыка берге турган. 1725 чылда Хурулмай чейзең тура халаш Тес-Хемден кожуу чорунун, джунгарларнын кызын джунгарларнын коошуп калган. Хемге болуп Хемчикте турган тываалар баа-ла тур халашкан. Бубей огуң Хурулмайнын соонке калыска болу Хем биле Хемчик унуша келсе, тура калышкан тывааларны кадык-дош-кушу-биле баскан. Хурулмайнын талааларынын шунтуузу шаакылган калы.

Төгүде кирген бо Хурулмай чейзеңни дугайын, он ур-салгалы бар бо дээрин бо уеңи кижилери барык билбесе дие, частырык бол-боор.

Бо айтырыга харым кылды Чоң-Хемчик кожуунунуң Бай-Талаа сумузу туртуп, 1882 чылда төртүртүн Куулар Балдан огулу Улуунуң чугаанын Куулар Балдан огулу Орустун 1985 чылда даянап бижээни суугар поичунчуларга кызыра араак соугураалык көпөй.

Төрөп төгүзүп билбес киши донгур чок буга-биле дөмөй деп шааншалы улус чугаалайын, Он ийи үш ала айкалбаанга кувалашкан. Бинчанга кырган улус болупчү аки-төдөрчеге үш ала төгүзүлдүн бээр

Маяктың төгүзүлүшү (Икыял, 1966 чыл) бир кезээк 201-202-дугаар арналарга бижип турган эзулар он эсеки чус чылда Маньжур династияга хамаарып турган Хемчиктай мурну чүгүнө чурттан чоран тыва аймактары Бубей ноин чагырып чоран. «1714-1715 чылдары соовда маньжурлар тыва аймактардан айымын турар апарган, чүе дээрде ол үеде джунгар хаан Цэван-Рагтан Хемде болган Хемчикте черлер джунгарларнын черлери чүе, джунгарларнын ол черлери дээр эгинди алып керек деп чугаа үлдүрүп келген. Онч ужурунда император Юнси бироттура утур чаа похол калган. Бубей 1717 чылда Алтайнын телениттерин — барын талакы тываарнын төрөл аймактарын тилээш өңкө саларын турган тыва поиннар чүе турган болуп Хурулмайын Хемчиктен Теске кер джунгарлардын Олда чырап Хурулмай Хемчикте дээр дээр келсе-да, ону Бубей баа катат Теске дээр экидилдиктен. Теске чырап Хурулмайнын шериги турган болуп Уугу-Хем биле Хемчикте кемерин каттыккан черин унуга турган джунгарларнын халлаашкынында Халга туртуу камгалаар ужураут турган.

Соолуңе барып кылдат Хурулбай чейзеңге хулук-кедип төлөзүн чорууду, оон-биле ол чугаалашкан «Мен кылат эрге-чагырганын кандык-лаа төлөзүн, дай-ма-бичинге бугурусем мен. Мээ-биле ылым дугуржу-ганга кылыр деп бооза-ларга, төлөзүрүн баштыкыла Бола-Ламаын шавым Дагы-Чымыл башкы-биле Улаастыңны чаңчып-сай-дыын калыкы келсин. Олар-нын каймык-лаа тавыр мен» — дээр.

Элөөн болганга, Дагы-Чымыл дама биле Улаастыңны чаңчып-сайдынын калыкы Шуш-Шуш агай баштап төлөзөр чейзең келсин. Хурулбай чейзең олар-биле чугаалашкан: «Мээң перинге хамаарышкан кижилерге бо керек ужуруна кандык-лаа ыла-буруу ойна-вас силер. Он ийи манчы кижилер моон сонгар тыва кызын кижилерин түдүп тыва-ган, калай кылып лорачма-ласас ужурулуг. Бо дугур-жугулаан үрөөн болуураан, моон-лаа артык айыл-ха-ласты үлдүрер мен» дээр.

Төрөп төгүзүп билбес киши донгур чок буга-биле дөмөй деп шааншалы улус чугаалайын, Он ийи үш ала айкалбаанга кувалашкан. Бинчанга кырган улус болупчү аки-төдөрчеге үш ала төгүзүлдүн бээр

Соолуңе барып кылдат Хурулбай чейзеңге хулук-кедип төлөзүн чорууду, оон-биле ол чугаалашкан «Мен кылат эрге-чагырганын кандык-лаа төлөзүн, дай-ма-бичинге бугурусем мен. Мээ-биле ылым дугуржу-ганга кылыр деп бооза-ларга, төлөзүрүн баштыкыла Бола-Ламаын шавым Дагы-Чымыл башкы-биле Улаастыңны чаңчып-сай-дыын калыкы келсин. Олар-нын каймык-лаа тавыр мен» — дээр.

Элөөн болганга, Дагы-Чымыл дама биле Улаастыңны чаңчып-сайдынын калыкы Шуш-Шуш агай баштап төлөзөр чейзең келсин. Хурулбай чейзең олар-биле чугаалашкан: «Мээң перинге хамаарышкан кижилерге бо керек ужуруна кандык-лаа ыла-буруу ойна-вас силер. Он ийи манчы кижилер моон сонгар тыва кызын кижилерин түдүп тыва-ган, калай кылып лорачма-ласас ужурулуг. Бо дугур-жугулаан үрөөн болуураан, моон-лаа артык айыл-ха-ласты үлдүрер мен» дээр.

Сыкырбан МОНГУШ, Кызыл хоорай.

А м д а ж ы т п а с

АЛБАС-ЛА ЧҮВЕЗИ ЧОК

Бодум ийи ол биле ийи кыкты төрөш, азырал каган ава кижи мен. Колдөзө кур-тан чоруп кижи болган, сөөк малды маллап келдим. Сөөлүгү каш чылдаран бээр кемер малды маллап келдим. Сөөлүгү каш чылдаран бээр кемер малды маллап келдим. Сөөлүгү каш чылдаран бээр кемер малды маллап келдим.

Төрөш, өрү баштыг кижи кылдыр азырал каан чүе йи-нап. Тос чыл улаштыр инек ма-лым ордаль келдим. Бо чылдын майда чагыс арт-кан, артең-кежээ төрүрүн инөөнни оорлап алгаш бар-ды. Бызаанын Хайракан суур биле Чаалаан араан шыкка уштуп сктапкан, инөөнни сук алган болду. Кожуунуң шаглаа чериге мездөлөп, демдөлөгөрүме, исти кирип истөөш, ара сок-

сап кагдылар. Оорлар-лаа туттурбаан. Колданында ээрер ылы бе-зия чок чаалык улус Чаала-нада эйт сандып органын көргөш, кижи кайгап, элдеп-сини каар-дыр. Черде ынчан, бо оорлар-нын албас чүези чок. Кол-доча тарып алган карто-фельдин беши дүзе тоорлап турган алган бар-дыр. Оор-лардан чорупусту каганан-кечек чилирди. кижиниң чурттаар улус ийи наан. Тыванын төгүзүлдүн бөгүндө ыныкп, ылым ордальн буж-жар чорук турпү көрбөзү боор, кылым хай-бачтыла таварышкан үзе боор бе?! Зоя МОНГУШ, Хайракан суур, Чоң-Хемчик кожуун.

ОҦ-сиген саргартыр кадың-ла тур

Огоорд сугтарар чайы суг хоораларын кылдыртып ал-гылаан Оларын санна! та-чеже чүе мен оон билбес мен. Бис чайы суг хоорал-ларын харым-лаавай турар бис. Бис чүгүле резервуарла сууусту этеренин чейи шаптан эгелеш, колонкалар-дег айттырп ужурул бис. Бинал көргө, сууруну иш-рээ таланын чайы суг хооралары чурттакчылары дооры атып, ол хоораларын хаан албас боор-дур. Бинчан

Огоорд сугтарар чайы суг хоораларын кылдыртып ал-гылаан Оларын санна! та-чеже чүе мен оон билбес мен. Бис чайы суг хоорал-ларын харым-лаавай турар бис. Бис чүгүле резервуарла сууусту этеренин чейи шаптан эгелеш, колонкалар-дег айттырп ужурул бис. Бинал көргө, сууруну иш-рээ таланын чайы суг хооралары чурттакчылары дооры атып, ол хоораларын хаан албас боор-дур. Бинчан

Огоорд сугтарар чайы суг хоораларын кылдыртып ал-гылаан Оларын санна! та-чеже чүе мен оон билбес мен. Бис чайы суг хоорал-ларын харым-лаавай турар бис. Бис чүгүле резервуарла сууусту этеренин чейи шаптан эгелеш, колонкалар-дег айттырп ужурул бис. Бинал көргө, сууруну иш-рээ таланын чайы суг хооралары чурттакчылары дооры атып, ол хоораларын хаан албас боор-дур. Бинчан

ЧУУ-ДАА КАНЧААР, ЧҮГЛЕ СУГ-ЛА БОЛЗА...

Огоорд сугтарар чайы суг хоораларын кылдыртып ал-гылаан Оларын санна! та-чеже чүе мен оон билбес мен. Бис чайы суг хоорал-ларын харым-лаавай турар бис. Бис чүгүле резервуарла сууусту этеренин чейи шаптан эгелеш, колонкалар-дег айттырп ужурул бис. Бинал көргө, сууруну иш-рээ таланын чайы суг хооралары чурттакчылары дооры атып, ол хоораларын хаан албас боор-дур. Бинчан

Огоорд сугтарар чайы суг хоораларын кылдыртып ал-гылаан Оларын санна! та-чеже чүе мен оон билбес мен. Бис чайы суг хоорал-ларын харым-лаавай турар бис. Бис чүгүле резервуарла сууусту этеренин чейи шаптан эгелеш, колонкалар-дег айттырп ужурул бис. Бинал көргө, сууруну иш-рээ таланын чайы суг хооралары чурттакчылары дооры атып, ол хоораларын хаан албас боор-дур. Бинчан

Огоорд сугтарар чайы суг хоораларын кылдыртып ал-гылаан Оларын санна! та-чеже чүе мен оон билбес мен. Бис чайы суг хоорал-ларын харым-лаавай турар бис. Бис чүгүле резервуарла сууусту этеренин чейи шаптан эгелеш, колонкалар-дег айттырп ужурул бис. Бинал көргө, сууруну иш-рээ таланын чайы суг хооралары чурттакчылары дооры атып, ол хоораларын хаан албас боор-дур. Бинчан

УЖУУН СЫПТААР, ОДУН КЫПСЫР

Бо чылдын август 15-те Тыва Республиканың тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген эрттерер бис. 1921 чылда Таңды кожуунуң Суг-Бажы (амгы Кочетово) суурга Таңды-Тыва Республиканың тургустуунаына, Тываның бот-логунаан тускай куруме кылдыр чарлаан. Бо төгүдүгү, удул политиктиң ужуру-уткамык национал байыр-ладды чылдына-на демделген эрттерери чаңчыл болу берген хой националдык республиканың чурттакчы бу-рузунуң хей-адын, чоргааралык көдүрүп турар. Бистин чүгүзүска демократияны болгаш ажык-чарлыг чоруктуң делереп келгенни ачымында тыва чоңууна аразына бай-ырлап эрттерери кезээде хоруглуг турган эзу-чаңчылды-рымыс беши биче катат эглин көзү, амыдыалымыска чаа өвүр-хөвирин тургузуу эгелешчү өөрүчүгү. Тыва Арат Республиканың бот-логунаан куруме боор, боларал тур-густууна чери—Таңды кожуу болганга хамак байыр-лашкынын эге ужуру сыптаар, окууна олу олар кыпсып үлдүрер ужурулуг.

Бо чылдын август 15-те Тыва Республиканың тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген эрттерер бис. 1921 чылда Таңды кожуунуң Суг-Бажы (амгы Кочетово) суурга Таңды-Тыва Республиканың тургустуунаына, Тываның бот-логунаан тускай куруме кылдыр чарлаан. Бо төгүдүгү, удул политиктиң ужуру-уткамык национал байыр-ладды чылдына-на демделген эрттерери чаңчыл болу берген хой националдык республиканың чурттакчы бу-рузунуң хей-адын, чоргааралык көдүрүп турар. Бистин чүгүзүска демократияны болгаш ажык-чарлыг чоруктуң делереп келгенни ачымында тыва чоңууна аразына бай-ырлап эрттерери кезээде хоруглуг турган эзу-чаңчылды-рымыс беши биче катат эглин көзү, амыдыалымыска чаа өвүр-хөвирин тургузуу эгелешчү өөрүчүгү. Тыва Арат Республиканың бот-логунаан куруме боор, боларал тур-густууна чери—Таңды кожуу болганга хамак байыр-лашкынын эге ужуру сыптаар, окууна олу олар кыпсып үлдүрер ужурулуг.

Бо чылдын август 15-те Тыва Республиканың тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген эрттерер бис. 1921 чылда Таңды кожуунуң Суг-Бажы (амгы Кочетово) суурга Таңды-Тыва Республиканың тургустуунаына, Тываның бот-логунаан тускай куруме кылдыр чарлаан. Бо төгүдүгү, удул политиктиң ужуру-уткамык национал байыр-ладды чылдына-на демделген эрттерери чаңчыл болу берген хой националдык республиканың чурттакчы бу-рузунуң хей-адын, чоргааралык көдүрүп турар. Бистин чүгүзүска демократияны болгаш ажык-чарлыг чоруктуң делереп келгенни ачымында тыва чоңууна аразына бай-ырлап эрттерери кезээде хоруглуг турган эзу-чаңчылды-рымыс беши биче катат эглин көзү, амыдыалымыска чаа өвүр-хөвирин тургузуу эгелешчү өөрүчүгү. Тыва Арат Республиканың бот-логунаан куруме боор, боларал тур-густууна чери—Таңды кожуу болганга хамак байыр-лашкынын эге ужуру сыптаар, окууна олу олар кыпсып үлдүрер ужурулуг.

Август айның 15-те Тываның ажилчы чоңу ТАР-нын тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген бай-ырлаа деп турар болгай. Таңды-Тываның бот-логу-наан куруме кылдыр чар-лаан чери сийленип кожу-унаар-дыр. Байырлаа-бетлек ажилдары кайы хере чоруп туралы гомму-чүдүлгө кыскасы-биле та-ныштырып көрүсөм, Бо-рис Константинович.

Август айның 15-те Тываның ажилчы чоңу ТАР-нын тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген бай-ырлаа деп турар болгай. Таңды-Тываның бот-логу-наан куруме кылдыр чар-лаан чери сийленип кожу-унаар-дыр. Байырлаа-бетлек ажилдары кайы хере чоруп туралы гомму-чүдүлгө кыскасы-биле та-ныштырып көрүсөм, Бо-рис Константинович.

Август айның 15-те Тываның ажилчы чоңу ТАР-нын тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген бай-ырлаа деп турар болгай. Таңды-Тываның бот-логу-наан куруме кылдыр чар-лаан чери сийленип кожу-унаар-дыр. Байырлаа-бетлек ажилдары кайы хере чоруп туралы гомму-чүдүлгө кыскасы-биле та-ныштырып көрүсөм, Бо-рис Константинович.

Тыва Республиканың тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген эрттерер та-лаан-биле кожуун болгаш Чааак дендедип органи-зацияны комитеттерин ша-глаа хөйге чарлап, тургускай чүе. Мен болуп Таңды ко-жуунуң төлөзүрүн ажил-дарына болгаш, Кызыл-лаа эртер байырлаалды Чаа-ктын талаанын тургускай, балдыл каан организа-цияны кижилерин мей. Бо улуг найыра бетлек ажилдарын бистин кожуу-на чазына эгелешчү бис. Чүе дие, 75 чыл бурунчаар Тываның бүгү булунунаар-дан депшигелги, бурунчаар көрүштүк араатан чыгып кээп хуралдаш, Тыва бот-логунаан куруме болганын дугайына тускай угуула-ры бистин Ариг-Бажы (Кочетово) суурга 1921 чылда хулээп алганы биче удул чоргалар болуп өр-күчү болганын аргалы чок. Бо төгүдүгү бот-логу-нуң кожуунуң чурттакчы-лар сууру биче төлөтүп үктүл демделгө, бажын-балгатын колдан-дегелдерин ашпа-арылган, суурларын чаа-гайжылаанчык кол ки-чээтпейн угууларын, ко-рум-чоруму доктамак бе-лик дениндег тыва дээр бүгү күптү ынаар мөөнөл турар. Маана чугаалап кайы. Номчуку мени пын билдип алганы кезээде ийик мен. Чурттакчыдыг чөлө-рө хөй-интигин коорум-чу-рум чүгүле байырлап хуви-нең бичке тургузаар деп сорулгадыг арас, а харын чылдын кайы-лаа чезиле доктамак эки байдалга ту-даны бистин ажилчыстын кол угуула, стил-лаа кылыг чүе. Чоңууна амыр-адык, тайбын чурттаалам, кижилерин камгалам, дөш өргө чагырга черлери ажил-даарын ултас ужурулуг бис.

Тыва Республиканың тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген эрттерер та-лаан-биле кожуун болгаш Чааак дендедип органи-зацияны комитеттерин ша-глаа хөйге чарлап, тургускай чүе. Мен болуп Таңды ко-жуунуң төлөзүрүн ажил-дарына болгаш, Кызыл-лаа эртер байырлаалды Чаа-ктын талаанын тургускай, балдыл каан организа-цияны кижилерин мей. Бо улуг найыра бетлек ажилдарын бистин кожуу-на чазына эгелешчү бис. Чүе дие, 75 чыл бурунчаар Тываның бүгү булунунаар-дан депшигелги, бурунчаар көрүштүк араатан чыгып кээп хуралдаш, Тыва бот-логунаан куруме болганын дугайына тускай угуула-ры бистин Ариг-Бажы (Кочетово) суурга 1921 чылда хулээп алганы биче удул чоргалар болуп өр-күчү болганын аргалы чок. Бо төгүдүгү бот-логу-нуң кожуунуң чурттакчы-лар сууру биче төлөтүп үктүл демделгө, бажын-балгатын колдан-дегелдерин ашпа-арылган, суурларын чаа-гайжылаанчык кол ки-чээтпейн угууларын, ко-рум-чоруму доктамак бе-лик дениндег тыва дээр бүгү күптү ынаар мөөнөл турар. Маана чугаалап кайы. Номчуку мени пын билдип алганы кезээде ийик мен. Чурттакчыдыг чөлө-рө хөй-интигин коорум-чу-рум чүгүле байырлап хуви-нең бичке тургузаар деп сорулгадыг арас, а харын чылдын кайы-лаа чезиле доктамак эки байдалга ту-даны бистин ажилчыстын кол угуула, стил-лаа кылыг чүе. Чоңууна амыр-адык, тайбын чурттаалам, кижилерин камгалам, дөш өргө чагырга черлери ажил-даарын ултас ужурулуг бис.

Тыва Республиканың тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген эрттерер та-лаан-биле кожуун болгаш Чааак дендедип органи-зацияны комитеттерин ша-глаа хөйге чарлап, тургускай чүе. Мен болуп Таңды ко-жуунуң төлөзүрүн ажил-дарына болгаш, Кызыл-лаа эртер байырлаалды Чаа-ктын талаанын тургускай, балдыл каан организа-цияны кижилерин мей. Бо улуг найыра бетлек ажилдарын бистин кожуу-на чазына эгелешчү бис. Чүе дие, 75 чыл бурунчаар Тываның бүгү булунунаар-дан депшигелги, бурунчаар көрүштүк араатан чыгып кээп хуралдаш, Тыва бот-логунаан куруме болганын дугайына тускай угуула-ры бистин Ариг-Бажы (Кочетово) суурга 1921 чылда хулээп алганы биче удул чоргалар болуп өр-күчү болганын аргалы чок. Бо төгүдүгү бот-логу-нуң кожуунуң чурттакчы-лар сууру биче төлөтүп үктүл демделгө, бажын-балгатын колдан-дегелдерин ашпа-арылган, суурларын чаа-гайжылаанчык кол ки-чээтпейн угууларын, ко-рум-чоруму доктамак бе-лик дениндег тыва дээр бүгү күптү ынаар мөөнөл турар. Маана чугаалап кайы. Номчуку мени пын билдип алганы кезээде ийик мен. Чурттакчыдыг чөлө-рө хөй-интигин коорум-чу-рум чүгүле байырлап хуви-нең бичке тургузаар деп сорулгадыг арас, а харын чылдын кайы-лаа чезиле доктамак эки байдалга ту-даны бистин ажилчыстын кол угуула, стил-лаа кылыг чүе. Чоңууна амыр-адык, тайбын чурттаалам, кижилерин камгалам, дөш өргө чагырга черлери ажил-даарын ултас ужурулуг бис.

Тыва Республиканың тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген эрттерер та-лаан-биле кожуун болгаш Чааак дендедип органи-зацияны комитеттерин ша-глаа хөйге чарлап, тургускай чүе. Мен болуп Таңды ко-жуунуң төлөзүрүн ажил-дарына болгаш, Кызыл-лаа эртер байырлаалды Чаа-ктын талаанын тургускай, балдыл каан организа-цияны кижилерин мей. Бо улуг найыра бетлек ажилдарын бистин кожуу-на чазына эгелешчү бис. Чүе дие, 75 чыл бурунчаар Тываның бүгү булунунаар-дан депшигелги, бурунчаар көрүштүк араатан чыгып кээп хуралдаш, Тыва бот-логунаан куруме болганын дугайына тускай угуула-ры бистин Ариг-Бажы (Кочетово) суурга 1921 чылда хулээп алганы биче удул чоргалар болуп өр-күчү болганын аргалы чок. Бо төгүдүгү бот-логу-нуң кожуунуң чурттакчы-лар сууру биче төлөтүп үктүл демделгө, бажын-балгатын колдан-дегелдерин ашпа-арылган, суурларын чаа-гайжылаанчык кол ки-чээтпейн угууларын, ко-рум-чоруму доктамак бе-лик дениндег тыва дээр бүгү күптү ынаар мөөнөл турар. Маана чугаалап кайы. Номчуку мени пын билдип алганы кезээде ийик мен. Чурттакчыдыг чөлө-рө хөй-интигин коорум-чу-рум чүгүле байырлап хуви-нең бичке тургузаар деп сорулгадыг арас, а харын чылдын кайы-лаа чезиле доктамак эки байдалга ту-даны бистин ажилчыстын кол угуула, стил-лаа кылыг чүе. Чоңууна амыр-адык, тайбын чурттаалам, кижилерин камгалам, дөш өргө чагырга черлери ажил-даарын ултас ужурулуг бис.

Тыва Республиканың тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген эрттерер та-лаан-биле кожуун болгаш Чааак дендедип органи-зацияны комитеттерин ша-глаа хөйге чарлап, тургускай чүе. Мен болуп Таңды ко-жуунуң төлөзүрүн ажил-дарына болгаш, Кызыл-лаа эртер байырлаалды Чаа-ктын талаанын тургускай, балдыл каан организа-цияны кижилерин мей. Бо улуг найыра бетлек ажилдарын бистин кожуу-на чазына эгелешчү бис. Чүе дие, 75 чыл бурунчаар Тываның бүгү булунунаар-дан депшигелги, бурунчаар көрүштүк араатан чыгып кээп хуралдаш, Тыва бот-логунаан куруме болганын дугайына тускай угуула-ры бистин Ариг-Бажы (Кочетово) суурга 1921 чылда хулээп алганы биче удул чоргалар болуп өр-күчү болганын аргалы чок. Бо төгүдүгү бот-логу-нуң кожуунуң чурттакчы-лар сууру биче төлөтүп үктүл демделгө, бажын-балгатын колдан-дегелдерин ашпа-арылган, суурларын чаа-гайжылаанчык кол ки-чээтпейн угууларын, ко-рум-чоруму доктамак бе-лик дениндег тыва дээр бүгү күптү ынаар мөөнөл турар. Маана чугаалап кайы. Номчуку мени пын билдип алганы кезээде ийик мен. Чурттакчыдыг чөлө-рө хөй-интигин коорум-чу-рум чүгүле байырлап хуви-нең бичке тургузаар деп сорулгадыг арас, а харын чылдын кайы-лаа чезиле доктамак эки байдалга ту-даны бистин ажилчыстын кол угуула, стил-лаа кылыг чүе. Чоңууна амыр-адык, тайбын чурттаалам, кижилерин камгалам, дөш өргө чагырга черлери ажил-даарын ултас ужурулуг бис.

Тыва Республиканың тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген эрттерер та-лаан-биле кожуун болгаш Чааак дендедип органи-зацияны комитеттерин ша-глаа хөйге чарлап, тургускай чүе. Мен болуп Таңды ко-жуунуң төлөзүрүн ажил-дарына болгаш, Кызыл-лаа эртер байырлаалды Чаа-ктын талаанын тургускай, балдыл каан организа-цияны кижилерин мей. Бо улуг найыра бетлек ажилдарын бистин кожуу-на чазына эгелешчү бис. Чүе дие, 75 чыл бурунчаар Тываның бүгү булунунаар-дан депшигелги, бурунчаар көрүштүк араатан чыгып кээп хуралдаш, Тыва бот-логунаан куруме болганын дугайына тускай угуула-ры бистин Ариг-Бажы (Кочетово) суурга 1921 чылда хулээп алганы биче удул чоргалар болуп өр-күчү болганын аргалы чок. Бо төгүдүгү бот-логу-нуң кожуунуң чурттакчы-лар сууру биче төлөтүп үктүл демделгө, бажын-балгатын колдан-дегелдерин ашпа-арылган, суурларын чаа-гайжылаанчык кол ки-чээтпейн угууларын, ко-рум-чоруму доктамак бе-лик дениндег тыва дээр бүгү күптү ынаар мөөнөл турар. Маана чугаалап кайы. Номчуку мени пын билдип алганы кезээде ийик мен. Чурттакчыдыг чөлө-рө хөй-интигин коорум-чу-рум чүгүле байырлап хуви-нең бичке тургузаар деп сорулгадыг арас, а харын чылдын кайы-лаа чезиле доктамак эки байдалга ту-даны бистин ажилчыстын кол угуула, стил-лаа кылыг чүе. Чоңууна амыр-адык, тайбын чурттаалам, кижилерин камгалам, дөш өргө чагырга черлери ажил-даарын ултас ужурулуг бис.

Тыва Республиканың тургустуунаында бээр 75 чыл оюн демделген эрттерер та-лаан-биле кожуун болгаш Чааак дендедип органи-зацияны комитеттерин ша-глаа хөйге чарлап, тургускай чүе. Мен болуп Таңды ко-жуунуң төлөзүрүн ажил-дарына болгаш, Кызыл-лаа эртер байырлаалды Чаа-ктын талаанын тургускай, балдыл каан организа-цияны кижилерин мей. Бо улуг найыра бетлек ажилдарын бистин кожуу-на чазына эгелешчү бис. Чүе дие, 75 чыл бурунчаар Тываның бүгү булунунаар-дан депшигелги, бурунчаар көрүштүк араатан чыгып кээп хуралдаш, Тыва бот-логунаан куруме болганын дугайына тускай угуула-ры бистин Ариг-Бажы (Кочетово) суурга 1921 чылда хулээп алганы биче удул чоргалар болуп өр-күчү болганын аргалы чок. Бо төгүдүгү бот-логу-нуң кожуунуң чурттакчы-лар сууру биче төлөтүп үктүл демделгө, бажын-балгатын колдан-дегелдерин ашпа-арылган, суурларын чаа-гайжылаанчык кол ки-чээтпейн угууларын, ко-рум-чоруму доктамак бе-лик дениндег тыва дээр бүгү күптү ынаар мөөнөл турар. Маана чугаалап кайы. Номчуку мени пын билдип алганы кезээде ийик мен. Чурттакчыдыг чөлө-рө хөй-интигин коорум-чу-рум чүгүле байырлап хуви-нең бичке тургузаар деп сорулгадыг арас, а харын чылдын кайы-лаа чезиле доктамак

Тыва радионуң 60 чылынга

КӨЖЕР-ХӨЛДҮҢ ОГЛУ

КӨЖЕР-ХӨЛ. Мындагы аттыг аалдар өгдөр чайлар, күзөөр, кыштар хонаштарды, чараш булуң, хөй кат-чымистиг, тоорукту, ан-менинг тайга эдэ чурумалдыг Хадың суурнуң соңу-барың таланында чыдар. Хадың дээрде Тыва Арат Республикасы турар үдө ор-донинг Бин-Хем кожууну дарткен кожуунуң, шына-ла, тыва улустун «Баарга-ла көк, эдере-ле кек» дээр шыкш, Тываның тайга эдэне турар чараш суу-рула болгай. Көжөр-Хөл бол-гаш Хадыңның чогуула өске-лаа хөлдөргө ангыр, өдүрөк ыраар эвес, дуура-лар чайга үдө ийстер деп, оң шыктарына кытыр-дарып ыргалыпкан, хонуп аар. Олар каш о-он, үжө-дөртен чылдар муруну ча-рында кижилең дээр, хоор эвес; хөй-үдө аажок, чо-гууга чөмпө, шитп, кы-лаштажып чоруулар-ла болгай. Шына-ла, бойлу-стун чыгаалы бо черге, оң ол-бук шыкш хөбөн көк ол-шымтыг аяннарына.

Бир дугаар оон-биле ужу-ражып, тавышкан: — Дык-ла күлөр, шы-рак, шыганырың бөзүн мөчөк-мөчөк, хүрежиң чораан сен бе, Биче-оол Санчатович? — деп, оон айтырған мен. Ол худумдур каапкан: — Чок, акылаарым, даа-ларым хүрежиң чораан, шүгүлү чораанары-даа бар-ла шору ылагуулар чораан мен, ол хиреде артист-лаа болбаан, эртем-билег чедиң ар дээр, өөениң-ле чораан ботум бо ийиң—дили.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Биче-оол Санчатович Эр-зине, Чаа-Хөлдө башкылаан, Эрзе-чыгырга партия баш-кара үдө чамдык башки-ларын партия ажилчы-ке, суртал ажилчыне кирер, депшидер турган болгай. Биче-оол Санчатовиче бага ындагы үдө таварышкан. Ол Эрзин кожуунун Вай-Дайга башкылап челе берген соан-да, Чаа-Хөлдүң Ак-Турут школыныче чорудупкан, аана 1968 чылда чедиң баш-кылаан, өөрөдиге эргелек-чи, ол-ла кожуунун У-бүне-дэа башкылаан. У-бү-не-дэа чуралгаан шыкш, башкылааны пропаганда-стер-субтаалчыла кылдыр ча-вышан депшидер чөп бо-гай. Биче-оол эвес бе, Тывага дык хөй башкылаа да-ла болшала, сайт-майг бол-луп, үдө абан-ылгаалар-ла депшидер болгай. Башки-ларан дык хөй жунга-листер апарынары бар, Олар бөрүге чөп ратио, солунга-ла амылган чөп-лөр, Ур болбаан Биче-оол санчатович Маалы партия Улут-Хем райкомунуң про-паганда кидизинин эре-

лекчиинге ажилды берген. Ол дээрде 1969.75 чыл-дар-дыр. Оң сөлдүндө ку-жур эр депшисе-депшисе, ССРК Тыва обкомунда кел-ген, аана баа-ла пропанда кидизинге ажилдаан. 1971 чылда нартының дээр шк-олазы баа дооскан. Партия удуруттуган командьялар үдө кадрларын «бажин» партия удуруткучлары билер үдө, Биче-оол Санчатович 1978 чылда Улут-Хем кожуунуң пропаганда кидизинин эргелекчиинин оралакчылыгыга ажилдаан. Аана 1979 чылда чедиң ажил-да чорда, ыңчаг ам Тыва АССР-нин Телевизи-е болгаш радиомаччылыга комитетинин даргаам, ү-дө-нө чуралааным, ажилга хүлөп албаан, амы үдө бис-тин арваста чок, хоочун журналист болгаш комитет-те дык чураткан келген Николай Ламбачиң Шин-гей ажилга хүлөп алган. Бо олурулганын автору аана парномаччылыга тала-амык кол ректорат твора, оңу ажилга хүлөп алган. Оң эртенде аана кол рек-тор болуп, ам бо хүннеге чөп ажиллап чоруу бо.

«Шаг-шаа-биле турбас, ча-вылдак көгү-биле чытпас» деп тыва улусун чугаазы бап. Шаг-үе, ийитиле хөг-жүлдөң чыгыс чөргө тап-тавас, үе-үе болган-ла өскө-көлдү, чарытаран. Телера-диокомитеттин калдары-ла өскөкелген. Ыла ам дык хөй ортумак болгаш анык салталын калдарын жур-налист ажиллап турар Кө-жөр-Хөл оглу Биче-оол Сан-чатович Маалы банк, про-паганда-стер-субтаалчыла чү-пө-жүлдү журналист бөп хулуганы олду. Ол ам Ты-ваны хоочун журналист-те-рини бөпөөн. 1964 чылдан эртенде оон демин-чөм-би-ле бижиттерин корреспон-дентчилик чүдөлө, өөр-көк Тыва Республиканын сол-ун партияныгына чеже-ле парлаткымаан дээр. А кел-те кол ректорат дээр-ге келсе бап, телекиттеринин (солунунага болза, ки-

дистер эргелекчилерини) кол командьякчызы, «штаб начальниги» кижиле ол болур чүе болгай. Шына-ла, «штаб начальниги» болу-шпаан, радиомаччылыгың бүтү-ле жарларына дамчы-лаа хөмүн сүзи, ажил-даң дларын азы ай квартал, неделяда дамчылар програм-маларын өске бүтү рек-торлар, корреспондент-тер-биле кады чогаалып, тургу-зу кылдыр, күтсөлдөң хы-нар кижиле база ол.

РАДИОМАЧЧЫДЫГА со-лунуң шыкш хөй жардыр, солунураан ылгалыр чүдү — дигир үн, авторлар-биле холбашкан, дүрген дамчы-лар (чугула болушкуннар-да) репортажтар, радиорас-каз, чурумал, радиочөк, интервьө дээр, чүңү кыбыс холбошкан, үн бижир апа-рат, авторларын дигир үн-неин дленкаларын чара джуржур бижир, бок сө-стерин, чөдүл-камыл, үзүк-терген дауза, каптаан сө-стерин аңгылар дээр, ажил-ла хөй. Ол чүдө демир-ужук-биле сазына бижир-ти эвес, шак ындагы техник-ти негелдери баа куу-сеңир, ол бүгүн журналист Биче-оол Санчатович кончү эки шингезин алганнарың бирээзи.

Журналист Маалы Биче-оол болушкун күп-ажылыч амылралың арттарың ажи-тоңунга билг бөрүнне бага номчукчуларың, радио-аппаратурачыны амыл-ралына солун болушкуннар-дын республиканын куль-турна улус ажилдагынын улам ийи хөгжүдүр хөре-ке, бо нарын үдө кижилер-ни амылрал, чуртталга дээр демиселинде бар ар-галдыктыңа чоңга, радио-аппаратурачыларга дүрген негелдери, чөпери шыкш кылдыр салдыла-ла, хунду-лун-ла хөреке ол болу-шкун билигин кижилерини би-рээзи. Бир-ле катар Капа-ла кожуунга, Уйгу-Чок Бин-Хем кыдыгына аяк-дыштангы турувуста, бо-лу-

лук дугайында хөрей бер-геш: — Мен алды-чеди харлыг тургаш, аажок ырларына мык турдум. Сарыг дээр акым бар, оңу улус Чолак-Сарыг деп шолалар чүе. Ол мени эдертин алгаш, аал-дар кезир, мынчаар ыраар сен дутмам сүзи, айтып берген олурулары бо-ла болгай дээр, ырлай берди:

Өске кижиле өскү-түр мен, Өк чурттуг ажилдыр мен. Эргелдери калы чоруур Өнүчүң-дүр мен, талаң-дыр мен. Аңгы-дуруга аян туткан Алмыр чуртум — Көжөр-Хөлүм Чоок аалдар кезип чорааш, Чоңга ырым баралгадың.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Ол күп-ажылыч баштайгы бажымын дугайында мын-чаар тавыштырды: — Капчаның ам, улам-чылап өөренир дээр эртем чөп ар дээр болза, каяа өөренир деп көк ажил-да-лар бе деп айтырдылар мени дүвөрткүм. Чөпби ашкарал хардыг паспортуг хамааты, бышкан билигин аттестатын алган эртем ме-дицинычымыңга деп чөп ол-дун чөп болдыра, аана бөрү, мачи ашкарал хулга-й көр деп дилеп, кирип ко-

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Ол күп-ажылыч баштайгы бажымын дугайында мын-чаар тавыштырды: — Капчаның ам, улам-чылап өөренир дээр эртем чөп ар дээр болза, каяа өөренир деп көк ажил-да-лар бе деп айтырдылар мени дүвөрткүм. Чөпби ашкарал хардыг паспортуг хамааты, бышкан билигин аттестатын алган эртем ме-дицинычымыңга деп чөп ол-дун чөп болдыра, аана бөрү, мачи ашкарал хулга-й көр деп дилеп, кирип ко-

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

Кижилерин салым-чолу ангы-ангы, Уш-шаның негел-дери-биле өөренир, эртем-сурун чедиң алмыр. Биче-оол Санчатовичниң анык чораан үзүндө, оон амыл-радының кол сорулгазы аттарган. Хадың суурга ийи-ти класты, төрөдиринин чуртталгазын аайы-биле Тартага дөрткү класты дооскан. Оон соонда Туран коопайга чедиң класты доо-дур өөренир. Сөсө шил-чөп, найсылал Кызылга ийи дугаар тыва ортумак школыга оң класты че-диңкирини өөренип доос-каш, бышкан билигин атте-статын холга алган.

СЛЕД-ШУУЛГАН ДААРТА ЭГЕЛЭЭР

ТР-ниң студент аныктарының след-шуулганы август 2-ден 4-ке чедир болур. ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак, яамылар, ведомстволар удур-тукчулары-биле ужуражылгаларга киржиң, бот-тарыңарның айтыржыларыңа долу харыылар-ны алырыңарны магадылаан. Көк-Тей чогуна болур культура-массалыг, спорту маргылда-ларга барып, ойнап-хөгөп алырынче далажыңар!

Чылдар, амыдырал

АЧАВЫС ДУГАЙЫНДА

Бистин өргим хүндүлүг ачавыс Салчак Самданович Шырап бо куксе чылында 83 харлаан. Вай-Тайга ко-жуунуң Кара-Хөл сумузуна чурттап олурар Ачавыс, ааавыс мырнаны аныаана өгдөнгөңер. Ыңчагаш олар 12 ажы-тодду чырык черге чаапан, бодартканнар. Шаанда тыва кижиниң байы ажы-тодунда джир чүе болгай. 12 кижиниң 3-жү арааш чок болга, а ар-кан 7 кыс. 2 оол бо хүнер-де ангы-ангы мегежжиди, тустус өг-бүлелиг, ажы-тодду чурттап чоруулар. Ачавыс биле аавыс кызыл күжү-биле мал-мага-нын азырап, таразын та-рып, бойдузуң хайыралыг кат-чымизин чып, ан-менин чиринге өйлөп анал ч-рааш, өг-бүлениң хөй ажы-тодун азырап, өстүрү каан-нар.

Ачавыстың ус-шөверин Кара-Хөлдүң чогу биле, Ыш-биле өтүч бүтү хөре-к-селдерин көрүштү, аян-шинчилг кылдып чаап чораш. Хуу амылралыңа колхозче киреш, тулгуз-лап, төзөн суурун чыгы бажин багдалды дерг-хөре-к-селдерин чааш кылдып чаап, чоңуга чурттаары-га таварычалыг багдал-дын тугусчүп келген бол-луп, суурун биги үндө-лекчилерин бөзөңнө са-лып турар. Ачавыс үч чыл-ларын иштинге совхозун-малын ак сеткилдиг ө-тү-түрөттү каларып, ажил-егейнин экономиказына хөй баш малды өстүрүп чөп-чөп малчыларын бөзөңн. Оң хөре-кчи — хөй ула ш-на-лыг-макталып, аныктык-тын үдөгөдөгү дагыныч-кы-зы бооп чорашың баа «Күш-ажылды хоочуну» медал-дың эдилекчиси болган.

83 хар. Бо хире улуг на-зымында ачавыстың кыл-баан, тутпаан ажылы чок. Ол хирезинде ачавыс ам-лаа сергек, кыдык, алак-бышка-чык, мал-маган азырап, көздө чурттап олурар. Ол аныаанаан тура халас үе чорыгласа, бир-ле ажитыг чөвөн кылган улуга, алы-ла ажилга кызымаккай, кекжө кижиле. Ол чаап кы-лаштарына мык, каргы-лаштарга турда, үнү тал-ла-наккаар бис. Ыры кижини аныксылар, омак-сергек

Лартан-оол ЕНДАН. Тыва Республиканың культу-разының алдарыг ажилдакчызы.

«Абитуриент-96»

КЫМ ӨӨРЕНИП ШЫДААРЫЛ?

Кийи хөлдү үе, мычала-лаа чамдыктарыныса, мылангы абитуриенттерге чөй дүвөргөч үе. Чүге дык, анык-өскөк дээр, ортумак өөрөдиге черлеринге шыгалдалар-мы дужаан, аразында билиң шөсөжир болгай. А кым эки бөтөкчөдиг болур, ол кайың тоор деп, мычала-лаа дем-дедиң дөвөлдөң.

Кымылда күрүне университетинде болгаш салым ком-мерция техникумуна шыгалдаларың калчар чоруп турарың дугайында билиң алыры-биле бистин коррес-пондентивис амы ажилда турар кошкылар-биле чугаа-ны кылдыр аргалы болган. Ам оңу номчукчуларга ба-раалгаңың көрөлдү.

— Оксана Васильевна, бо чылды Тываның күрүне университетинде шыгалда комиссияныла ханысаалыг секретарың оралакчызы бооп ажиллап турар-дың силер, университетте кире-де баштай документтер дужаар болгай, оңу төлө-виң ам чеже апарган баа хүлөп алышыңың дү-рүмгөң канчар өскөрдү бөгөңи тавыштырып көр-сөңүсүң?

— Кандың-даа өөрөдиге черинге киреде документ дужаала акша төлөөр апар-ган. Бистер абитуриенттер-ден ол дээр 30 муң рубль-гай ап турар бис. Вуду баа чартык өскөрдөң, 6 уруг-дан хөй уруглаар өг-бү-лөдөң дужаалар турарлар төлөөс, а 4-тен 6 чедиң уругтуг өг-бүлөдөр деп абитуриенттерге 15 муң рубль төлөөр. Бо кирген оңула сазың, буюк өртөгөң, бланк кылдып турар кижилериниң шаңыңа үлүп турар. Ыңчаг көзөгө бөкөк оңула кидирбей турар, хары-нда карыла хөй боор-дур.

— Мана бо чугаалаккап каап турар чүдүм чүд ляс, суму чамгыларым абитуриенттерге тавыма хаккан, стывка деп бижип каан сазыңарың каныг-даа харысыла чөккө, аана-ла берип каар апарган боор-дур, Олар манаа келеш, бис көрүп турарың-ла ол сазыңарга аатаран хөй кижиле анык түдүп бижеш, «хөй амы-тодду өг-бүлөдөң бис» дээр туруп бот-тирлер. Ыңчаг көзөгө, абитуриент бурзуң мындыг өг-бүлөдөң болуп көр-дүң. Вайлап мынчаар тургустунчү